

Az első magyar reformátorok

Dévai Bíró Mátyás (Déva, 1500 körül–1545) Őt tartják az első magyar reformátornak. Eleinte valószínűleg Grinaeus tanítványa volt Budán. 1523 és 1525 között a krakkói egyetemen tanult, hazatérve szerzetes lett. Buzgó, katolikus pap volt, 1527-ben káplán Tomori Istvánnál a Boldogkői várban. 1529. december 3-ától a wittenbergi egyetem hallgatójaként személyes kapcsolatba került Philipp Melanchthonnal.

Wittenbergi, egyetemi éve (1530) eltántorította a katolikus vallástól. 1531 tavaszán Budán, Szapolyai János körében működött, a királyt Pécsre tartó útjára is elkísérte; erre az időre esik dunamelléki reformátorsága is. Budán írta 52 tételét, amelyekben a reformáció rendszerét és célját foglalta pontokba.

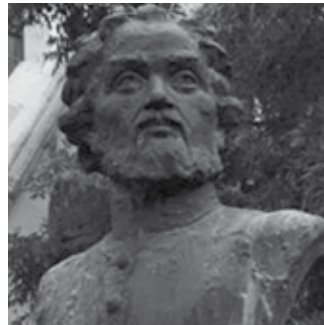
Dávid Ferenc Tanulmányait 1545 és 1551 között Wittenbergben és az Odera menti Frankfurtban végezte. Hazatérve katolikus plébános lett, de csakhamar csatlakozott a reformáció lutheránus ágához. Lelkész, majd püspök lett. Később a helvét ágban találta meg az igazságot: református püspök lett. Besztercén iskolaigazgató, Petresen lelkész, majd Kolozsváron iskolaigazgató. 1555-től Kolozsvár főlelkésze. Később János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari prédikátora lett. Ekkortól kezdett antitrinitárius (későbbi nevén *unitárius*)

nézeteket vallani. 1567-ben János Zsigmond a rendelkezésére bocsátotta a gyulafehérvári nyomdát, hogy nézeteit hirdesse. Több magyar és latin nyelvű művet adott ki, amelyekben a humanizmus és a reformáció nézeteit vallotta. Jelentős részben az ő tevékenységének köszönhető, hogy Erdély a vallási türelem jelképe lett Európában. 1568. január 6-a és 13-a között tartották *Tordán* azt a híres országgyűlést, ahol elsőként Európában határozatot hoztak a vallásszabadságra.

A tordai „türelmi rendelet”:

„A prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot mindenki az ő értelme szerint; és a közösség, ha elfogadja, jó, ha nem pedig senkit ne kényszerítsenek arra, amit lelke el nem fogad; de mindenki olyan prédikátort tarthasson, amelyik neki tetszik. Ezért senki az előljárók közül, se mások a prédikátorokat ne bántsák, a vallásáért senkit ne szidalmazzanak, az előbbi szabályok szerint. Nem engedik meg senkinek, hogy a tanításért bárkit is büntessenek vagy fenyegetsenek; mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból van, a hallás pedig Isten Igéje által.”

1571-ben, János Zsigmond halála után a katolikus Báthory István lett Erdély fejedelme. Még abban az évben a gyulafehérvári nyomdát visszavette az unitáriusoktól. Az 1572. évi, marosvásárhelyi országgyűlés megerősítette a vallásügyi törvényt, de egyben kimondta az újabb hitújítások tilalmát is. Dávid Ferencet ennek a tilalomnak az alapján fogta perbe 1579-ben Báthory Kristóf fejedelem. A hite miatt életfogytiglani fogságra ítélték. A dévai várbörtön foglyaként halt meg.

Sztárai Mihály (Sztára ? – Pápa, 1575?) Reformátor, evangélikus lelkész, énekszerző, a 16. századi, magyar irodalom jelentős alakja. Sztárai valószínűleg Sztáran (Zemplén) született; a ferences rendbe lépve Sárospatakon kezdte és Padovában fejezte be tanulmányait. 1524 körül Palóczy Antal udvari papja lett Sárospatakon, akivel együtt részt vett a mohácsi csatában is. 1528-ban otthagya a

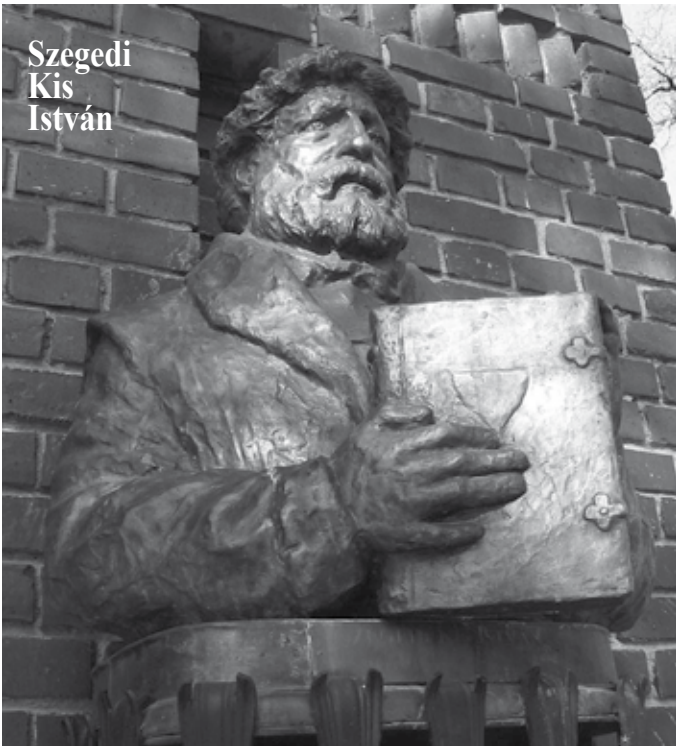
rendet a reformáció tanait kezdte terjeszteni előbb Sárospatakon, azután máshol is. 1544 tavaszától Laskón működött, s hét év alatt folytonos küzdelemmel, sőt. élete gyakori veszélyeztetésével Baranyában és Szlavóniában *százhusz* protestáns egyházat alapított. Valószínűleg 1551-ben ellátogatott a Tiszántúlra, Debrecenben és Gyulán időzhetett huzamosabban. Az általa alapított egyházak számára 1553-ban szuperintendensi hivatalt is szervezett, amelyet természetesen ő maga foglalt el. Ugyanezen évben tolnai lelkész lett. 1554-ben Szegedi Kis Istvánnak volt kénytelen átengedni a baranyai püspökséget, ő pedig a Tolna megyében és a Baranya megye északi részében levő egyházak kormányzását folytatta, majd 1558-ban visszament lelkésznek Laskóra, s újra előbbi kerületének jutott élére. Pár évvel később Pápán lett lelkész, majd onnan is távozott. Csak annyi ismert még az életéből, hogy 1579-ban elüldözték hivatalából. Luther példáját követve ő is megnősült, feleségül vette Bánóczy István özvegyét. E házasságból származhatott az a Sztárai Mihály, akit szintén papi pályára nevelt, s akit később Pápa város egyháza hívott meg prédikátoraül.

Szegedi Kis István (Szeged, 1505 körül – Ráckeve, 1572. május 2.) Magyar, református teológus. Gyermekkorában hamar megmutatkozott tehetsége. Szülővárosában, majd Lippán és Gyulán tanult. 1535-től Bécsben, 1537 tavaszától pedig Krakkóban tanult, ahol végül segédtanárként is működött, s onnan már mint református tért haza 1540-ben. 1543-ba eljutott Wittenbergbe is, ahol március 22-én iratkozott be az egyetemre, s ahol ugyanakkor tanult Abádi Benedek és Heltai Gáspár is.

Reformátori pályáját Csanádon kezdte el. A templomban és az iskolában is hirdette az új tanokat, s emiatt hamarosan el is üldözték Csanádról, sőt, a legnagyobb bánatára 200 könyvétől is megfosztották. 1545-ben Gyulára hívták, az ottani iskola vezetését bízták rá. Itt könnyebben élhetett, de csak egy évig maradt. 1546-ban Ceglédre került, ahol harmadfél évig működött templomban és iskolában, itt is nősült meg 1548-ban. 1552 végén Tolnára került, ahol leginkább az iskolában működött. 1554 elején Laskóra hívták, s még abban az évben a baranyai kerület szuperintendensévé választották. 1558-ban Kálmáncsára ment lelkésznek, s az ennek a vidéken levő egyházak felett tovább folytatta püspöki tisztségét. 1561-ben esett török fogságba,

Szegedi
Kis
István

ahonnan 1563-ban szabadult. Ekkor került Ráckevére, ahol mint az ottani egyház lelkésze és az alsó-dunamelléki kerület egy részének szuperintendense működött. Később az egész egyházkerület az ő keze alá jutott, s ott is maradt 1572. május 2-én történt haláláig. Tanításai kezdetben megmaradtak a lutheri tanok keretei között, 1558-ban azonban tanítványával, Thúri Farkas Pállal együtt a svájci reformáció tanai mellett állt ki. Megindította azt a folyamatot, amely a református egyház szervezeti önállóságára vezetett.

Károlyi Gáspár (A protestáns gyakorlatban: *Károli Gáspár*; Nagykároly, 1529 körül – Gönc, 1592. január 3.) Eredeti neve Radicsics Gáspár volt, de később a szülővárosáról Carolinak avagy Caroliushnak nevezte magát. Református lelképásztor, a Tiszánineni Református Egyházkerület esperese, a Biblia első, teljes magyar fordításának elkészítője. Iskoláit Nagykárolyban kezdte, Brassóban végezte, majd 1556-ban a wittenbergi egyetemen tanult (az egyetem évkönyvében Caspar Carolus Pannonius

néven szerepel). 1562-ben a neves, egri várkapitány, Dobó István öccsének, Domokosnak a pártfogása alatt állt. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően kerülhetett később Gönc mezővárosába, ugyanis földesura Domokos bátyja volt. 1562-ben fejezte be Károlyi a *Két könyv* című munkáját, amely a magyar reformáció történelemszemléletének első, prózai összefoglalása. 1563-ban gönci, református prédikátor lett, majd később esperes. Nem sokkal ezután megválasztották a Kassa-völgyi egyházmegye szeniorává. 1566-ban összehívta a gönci zsinatot, a tiszánineni esperességek számára. 1572-ben újjáépíttette Gönc leégett templomát. 1592-ben ott is halt meg. Esperesként többször fellépett a Szentháromság-tagadók (unitáriusok) ellen, s részt vett Nagyváradon az unitáriusok elleni hitvitán.

Heltai Gáspár (Nagydisznód vsz., 1510 körül – Kolozsvár, 1574 körül) Reformátor, protestáns lelkész, szépíró, műfordító és nyomdász. A magyar, késő reneszánsz irodalom kiemelkedő képviselője, az európai színvonalú magyar széppróza egyik megteremtője.

Erdélyi, szász polgárcsaládból származik, s több jel is arra utal, hogy fiatal korában katolikus papként működött. De 1543-ban már az evangélikus, wittenbergi egyetem hallgatói között találjuk, tehát ekkora már áttérhetett

a lutheránus hitre. A következő évben tért vissza Magyarországra. Kolozsvárott telepedett le, ahol szász lelkészként dolgozott egészen haláláig. Heltai német anyanyelvű volt, magyarul csak 1536-ban tanult meg, de ennek ellenére minden munkáját ezen a nyelven publikálta. 1550-ben Hoffgreff Györggyel közösen nyomdát alapított Kolozsváron. Két évig a nyomda kiadványain mindkettőjük neve szerepelt, 1553-ban azonban már csak Heltaié, azután 1554 és 1558 között csak Hoffgreffé. Végül 1559-től a nyomda 1575-beli bezárásáig csak

Heltai névvel találkozunk a kiadványokon. Hoffgreff 1558-ban bekövetkezett halála után a nyomda tulajdonosa végleg Heltai lett. Az író másik, irodalomtörténeti szempontból jelentős vállalkozása az 1560-as évek elején létesített papírmalma volt. Heltai a kiadványait jórészt maga írta, fordította vagy szerkesztette olyan következetes, nyomdai helyesírással, hogy műveinek és kiadványainak elterjedése nagy szerepet játszott a magyar helyesírás szabályozásában. Heltai 1559-ben már az antitrinitáriusok oldalára állt a hitvitákban, ennek következtében végképp megszakadt a kapcsolata az evangélikus szászokkal. Újabb felekezeti váltását lelki vívódások előzték meg, s csak tíz év múlva, 1569-ben lett hivatalosan is antitrinitárius. Áttérésében valószínűleg nagy szerepet játszott Dávid Ferenc. 1571-ig rendszeresen jelentetett meg unitárius, vallási munkákat, de ebben az évben Báthory István erdélyi fejedelem megtiltotta a Szentháromság-tagadás szellemében fogant művek kiadását és terjesztését. Munkásságát Heltai is, akárcsak több kortársa katekizmuskiadással kezdte 1550-ben. Közben elindította hatalmas, műfordítói vállalkozását is: a teljes Biblia részenkénti magyar megjelentetését. Vallásos művei azonban munkásságának kisebb részét alkotják, egyedül a Biblia-fordítás általa készített részei jelentősebbek. Szépprózai és értekezésmunkái jelentősebbek. Heltai Kolozsvárott halt meg valószínűleg 1574-ben.

Méliusz Juhász Péter Más néven *Horhi Juhász Péter*; *Horhi Meliusz Péter* vagy *Meliusz Juhász Péter* (Horhi, [Somogy megye, a törökök elpusztították], 1532. – Debrecen, 1572. december 25.) Református püspök, egyháztudós, író, botanikus, a magyarországi reformáció eredeti és szélesebb hatású vezéregyénisége. Tanulmányait Tolnán és Sárovaron végezte, ahol eleinte lutheránusnak nevelték, de azután Szegedi

Kis István hatására magához vonzotta a helvét reformáció szelleme. Ezután 1556. október 25-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahonnan magisteri címmel jött haza. 1558-tól protestáns lelkész Debrecenben, ahol hamarosan a kálvinista tanok hirdetője lett. Ő szervezte meg a Magyarországi Református Egyházat, következetesen harcolt a reformáció radikálisabb irányzatai, különösen az antitrinitáriusok ellen. 1561 végétől haláláig debreceni, református püspök. 1561-ben befogadta Debrecenbe a jeles vándornomdászt, Huszár Gált, akinek hátrahagyott felszereléséből állandósult a mindmáig létező városi (ma: Alföldi) nyomda. Első műve 1561 májusában jelent meg: „*A Szent Pál apostal levelének melyet a kolossabelieknek írt prédikációk szerént való magyarozatja*”, amelyet a „*döbröcöni tanácsnak*” ajánlott. 1567-ben összeállított egy hitvallási és egyházi szabálygyűjteményt. Ez a munka fő vonalaiban a magyar, református egyház életének formáit évszázadokra szólóan meghatározta. Több ízben vitázott Dávid Ferencsel, 1569-ben Nagyváradon, János Zsigmond erdélyi fejedelem jelenlétében. 1571. november 5-ére Nyírbátorba hívott egybe zsinatot, ahol az antitrinitárius tanok ellen fogalmazott érveket. Nagyszabású, irodalmi tevékenységet fej-

tett ki: számos hitvitázó munkát, prédikációs kötetet adott ki, több hittélt fejtegető-magyarító éneket írt, részleteket fordított a Bibliából. Az első, magyar nyelvű botanikai, gazdasági és orvostudományi munka szerzője, ebben közli az első adatokat Magyarország (Debrecen környéke) flórájához. A református egyház megszilárdítását szolgálta vitairataival, prédikációival, imakönyvével, kátéjával és agendájával. *Herbárium* című műve az első, magyar, orvosi füveskönyv.

Huszár Gál *Gallus Anaxius* (1512. október 16. – Pápa, 1575. október 23.) Reformátor, nyomdász, énekszerző, evangélikus szuperintendens. A Heidebergi káté magyarra fordítója. A közvetett források alapján feltételezhető, hogy Krakkóban tanult. Beszélt görögül, latinul, héberül és németül, emellett zenei ismeretekkel is rendelkezett. Az első írásos emlék 1553. augusztus 4-ei kiközösítése a katolikus egyházból. Ekkor Vízkelet lelkipásztorként működött, s a kiközösítés miatt menekülnie kellett.

Egy 1557-es, bécsi útja után, ahol Raphael Hoffhalter nyomdással barátságot kötött, 1558-ban nyomdát rendezett be Magyaróváron. Első könyvét 1558. április 1-jén nyomtatta ki, a könyvet Miksának ajánlotta, a nyomtatás után a győri szentszék elé idézték, de mivel a harmadik felszólításra sem jelent meg, kiközösítették. 1559-ben Kassára hívták meg papnak, s 1560 márciusában (20-án iktatták be lelkipásztori hivatalába) elvállalta a több bizottságot ígérő meghívást. Ám itt sem maradhatott sokáig, 1560 októberében elfogatta az egri érsek, Verancsics Antal. Mielőtt az egri börtönbe szállították volna, Kassán tartották fogva, ahol azonban tisztelői kibontották a kassai börtön falát, így megmenekült (december 27.). Kassáról nyomdájával együtt Debrecenbe költözött. Debrecenben papi állást nem vállalt, nyomdász feladatokat látott el. Debreceni működésének első terméke a még Magyaróváron elkezdett énekeskönyvének kiadása (*Isteni dicséreték és psalmusok*). Ezután főleg Debrecen református püspökének, Méliusz Juhász Péternek műveit nyomtatta ki. 1568-ban Csallóköz–Mátyusföld püspökeként már Komjátiban tartózkodott, később Forgách Imre udvari papjaként látjuk újra Komjátiban. Komjátiban lelkészi működése mellett *Bornemissza-könyveket* is nyomtatott. 1572-ben vagy 1573-ban kezdett a Bornemissza postillái első kötetének kiadásához, amelyet Semptén fejezett be. 1574-ben jelentette meg *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok* című, evangélikus szertartási előírásokat, valamint énekeket és imádságosságokat tartalmazó könyvét (Komjátéi énekeskönyv). 1575-ben Páparra költözött, ahol október 23-án a pestis áldozatává vált. Nyomdáját fia, Huszár Dávid vitte tovább.

Szenci Molnár Albert

(Szenc, 1574. augusztus 30. – Kolozsvár, 1634. január 17.) Magyar, református lelkész, nyelvtudós, filozófus, zsoldárköltő, egyházi író és műfordító. Munkásságának egyik nagy elismerése, hogy arról dicsérettel emlékezett meg Pázmány Péter esztergomi érsek, bíboros, a magyarországi ellenreformáció vezető alakja. Életének javát külföldön élte le (Wittenberg, Strassburg, Heidelberg, Altdorf, Marburg és Oppenheim). Olyan, európai hírű tudósokat tudhatott barátainak,

mint Johannes Kepler és Martin Opitz. Műveinek többsége külföldön született, tevékenységét mégis hazája javára fejtette ki. Barátait idézve egyik levelében ezt írta: „Azt mondják ugyanis mind és erősítik, hogy egyetlen

szótár kibocsátásával, amit a deákság egész Magyarországon szomjúhozik, többet csinálhatok mind az egész hazának, mintha egyik helységében több évig tanítom az ifjúságot avagy az egyházközséget.” Úttörő jelentőségű, latin szótára átdolgozásokkal a 19. század közepéig használatban volt; sok irodalmi és tudományos műszónak nála olvasható első, magyar nyelvű meghatározása. Latin nyelvű, magyar nyelvtanát a 18. századig kézikönyvként használták, ezáltal – a tudománytörténeti jelentőségen túlmenően – nagyban hozzájárult a magyar nyelvhasználat és helyesírás egységesüléséhez. A református magyarság számára számos zsoldárfordítása, a Károli-biblia javított kiadása, Kálvin Intitutiójának és a Heidebergi kátének a fordítása máig élő hagyaték. Kiemelkedő hatást gyakorolt a magyar, irodalmi nyelv és a magyar verselés fejlődésére. Ugyanakkor latinul is virtuóz módon verselt. Molnár Albert szülővárosában kezdte tanulmányait 1584. szeptember 7-én. 1586-ban öt hónapig Győrben, 1587-től másfél évig Göncön, 1588-tól 1590 nyaráig Debrecenben tanult. Göncön Károlyi Gáspár környezetében tanúja lehetett a Vizsolyi Biblia fordításának és kinyomtatásának. 1590-ben külföldi tanulmányútra indult. Legelőször a reformáció szülővárosát, Wittenberget kereste fel. 1603. január 23-án beiratkozott az altdorfi egyetemre, s ebben a Nürnberg melletti, egyetemi városkában kezdte írni latin–magyar szótárát. A szótár első részét II. Rudolf császárnak ajánlotta, s a könyv megjelenésekor Prágába utazott, hogy személyesen mutassa meg az uralkodónak. Itt nagy elismerésben volt része. Ebben az időszakban jelentek meg zsoldárfordításai, a *Heidebergi Kis Katechismus* (1607), illetve a Károli-féle Biblia általa javított kiadása, a *hanauai Biblia* (1608). Egy hollandiai utazás után a fejedelem meghívására 1624-ben végleg hazatért. 1625-től Kassán, 1629-ben Kolozsvárt lakott. Magyarországi tartózkodása során nagy szegénységben élt; több egészen elfelejtették, s az új fejedelem, I. Rákóczi György sem fogta hathatósan pártját. 1634 januárjában elragadta a pestis; sírkövére a tudós Bisterfeld professzor latin nyelvű versét írták.

Gálszécsi István (? – 1550 előtt) Tanító, reformátor, prédikátor. A legrégebb, ismert, magyar, kottás énekeskönyv szerzője. 1524-ben Bécsben folytatott tanulmányai idején énekeskönyvet és kátét szerzett. 1526 és 1528 között Krakkóban tanult, majd 1529-ben Kassán taníthatott, ahol tanítványai között volt Batizi András is. 1532-ben Wittenbergben járt, ahol Farkas Andrással is összeismerkedett. Hazatérte után Gálszécsen Perényi Péter iskolájában lett tanító. 1540 körül Gyulára ment prédikátornak. A *Kegyves énekekrül és keresztyén hitrül rövid könyvecske* című, Krakkóban 1536-ban megjelent, de csak néhány lapnyi töredékben fennmaradt kiadványa az első nyomtatott énekeskönyvünk, s első a hangjegyes nyomtatványok között is. Másik, ismert művének egyetlen példánya a nagyenyedi, református könyvtárban 1849-ben pusztult el (*Keresztyéni Tudományról való rövid Könyvecske*, Krakkó, 1538).

Medgyesi Pál (Aranyosmeggyes, 1604 – Sárospatak, 1663) Református lelkész, teológus, író. A magyar, puritánus irodalom kiemelkedő egyénisége. Munkáiban „elméletileg is megalapozta az imádság és a prédikáció műfaját, tudniillik megírta ezek első, magyar nyelvű retorikáját, továbbá úgynevezett *Jajj*-aival megteremtette a jeremiád sajátos változatát”. (Szathmári István) Debrecen városa anyagi támogatásával külföldi egyetemeken tanulhatott. 1631 végétől a debreceni kollégiumban, 1638 közepétől pedig Nagyváradon volt pap. 1638 decemberétől I. Rákóczi György udvari papjaként működött, s a fejedelem halála (1648) után Lorántffy Zsuzsannával Sárospatakra költözött, később a fejedelemasszony udvari papja lett, 1660-tól Sárospatak lelkészeként működött. A puritanizmus és az angol, presbiteri rendszer híve volt, ezért személye körül egy időben komoly elvi harc dúlt. Medgyesi Pál nézeteit *Dialogus politico-ecclesiasticus azaz két keresztyén embereknek egymással való beszélgetések...* (Bártfa 1650) című vitairatában foglalta össze. Medgyesi Pál fordítói munkássága is jelentős, legnagyobb hatású műve is fordítás. Lewis Bayly (1565–1631) anglikán prédikátornak a maga korában Európa-szerte népszerű művét, a *Praxis pietatist (A kegyesség gyakorlása)* ültette át magyar nyelvre. Könyve 1636-ban Debrecenben jelent meg először. Egykori népszerűségét mutatja, hogy Medgyesi Pál életében még négyszer adták ki.

◆ (W. I.)